

RİFOVNA, Abdullina Gulfira (2014). “Kaşgarlı Mahmut ve Başkurt Dili”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.479-481 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Abdullina Gulfira RİFOVNA*

KAŞGARLI MAHMUT VE BAŞKURT DİLİ

Büyük sözlük yazarı ve bilim adamı Kaşgarlı Mahmut’un “Divan-ı Lügat-ül Türk” (1072-1074) aslı sözlüğünü, bir ölçüde, Türk dillerinin ve bunun yanı sıra Başkurt dilinin ilk konuşma-çeviri sözlüğü olarak düşünmek mümkündür. Arapça olarak ayrıntılı bir sözlüğün oluşturulma gerekliliği, şüphesiz ki, X-XI. Yüzyıllarda İslam dünyasında Türk halklarının artan etkisiyle ilişkilidir.

Mahmut’un sözlükbilimsel yayını, “Türk Dilleri Sözlüğü” anlamına gelen “Divan-ı Lügat-ül Türk” adlı eseri, Türk boylarında kullanılan yaklaşık 9 bin kelime ve deyim içeren XI. Yüzyılın eşsiz bir ansiklopedisidir. Sözlükte, akrabalık, askerlik, hayvancılık, astronomi terimleri ve bunun yanı sıra etnik grupların isimleri, somatikler, bitki isimleri, yer isimleri, metallerin, minerallerin, mutfak işlerinin, çeşitli oyunların, yarışmaların, ev eşyalarının, mutfak eşyalarının, yemeklerin, aletlerin, uzunluk, ağırlık ölçülerinin, para birimlerinin, milli takvim, giysi ve diğerlerinin isimleri verilmiştir.

Bu eser, Arapça sözlükbiliminin en iyi gelenekleri içinde yazılmıştır. İçeriğinin mükemmelliği, genişliği ve içeriği ile zamanının eşsiz bir Türk hazinesidir. Ve yazarın kendi sözleriyle, “bu kitabın dünyada bir eşi daha yoktur”.

Sözlüğün ilk olarak Türkçeye, daha sonra da birkaç Türkçe’ye ve Rusça’ya tercüme edilmiş olması ilgi çekicidir. Bu durum, eserin popülerliğinin ve değerinin sadece Türk dünyası ile sınırlı olmadığını, bunun sınırlarını aştığını göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğündeki birçok bilgi, bilinen Eski Türk Sözlüğündekinden (Leningrad, 1969) daha azını yansıtmamaktadır.

“Divan-ı Lügat-ül Türk” sözlüğünde, doğrudan Başkurtlara, onların yaşadıkları yerlere, dillerine ilişkin önemli bilgiler

* Prof.Dr. Başkurtistan Cumhuriyeti, Rusya.

vermektedir. K. Mahmut'un teyidine göre, Başkurtlar, yirmi Türk boyundan biridir. Başkurtların yaşadıkları yer, Güney Ural ve Trans Uraldır.

Türk dillerini sınıflandırma sırasında, araştırmacı, onların genel çizgilerinden yola çıkmaktadır. K. Mahmut, Başkurt diline ilişkin bilgileri, diğer Türk dilleriyle bağlantılı olarak vermiştir. Yazar, "Kırgızlar, Kıpçaklar, Oğuzlar, Tuhsiler, Yağma, Siğiller, Uğrak, Saruk da Türkçe ve kendi dillerinde konuşurlar. Yamakların ve Başkurtların dili birbirine benzemektedir" demektedir (yukarıdaki sözlüğün 66. Sayfası).

K. Mahmut daha sonra, sözlük için seçilen temel kelimenin, tüm Türk boyları için genel olduğunu; farkın sadece fonetik şekilde olduğunu belirtmektedir. Farklılıkların, bazı dönem değişikliklerinin ayrıntılı bir analizi verilmiştir.

Belirtilen sözlükte, Başkurt dilinin kelime birimlerinin münferiden ele alınmadığını belirtmek gereklidir. Yine de, o zaman mevcut olan Türk dilleri ve çağdaş Başkurt dili arasında paralellikler olabilir.

Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde	Çağdaş Başkurt Dilinde
Kat (Yamak, Kıpçak, Oğuz) – Yemeş	Oskat, karagat
Yabagulak (Yamak)	Yabalak
Talak (Kıpçak)	Talak
İlik (Oğuz)	Yelek
Bal (Kıpçak, Oğuz, Suvar)	Bal
Balçık (Oğuz)	Balsık
Bayram (Oğuz)	Bayram
Aksakal (Oğuz)	Akhakal

Görüldüğü gibi, Başkurt dilindeki veri belirteçleri, şu anda da değerlerini yitirmemiştir ve aktif olarak kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde belirtilen sözcükler ve çağdaş Başkurt dilinin kelime fonundan alınan birçok kelime ve ibare arasındaki paralelliklerin verilmesi sırasında, bir ölçüde, Başkurt dilinin sözcük yapısının istikrarını, semantik nüansların ve fonetik varyantların çeşitliliğini belirlemek mümkündür.

Analiz, sözlükte verilen kelimelerin semantiğinin, maddi kültür, akrabalık terimleri, vb. alandaki çağdaş Başkurt kelimelerinin değerleriyle denk düştüğünü göstermektedir:

Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde	Çağdaş Başkurt Dilinde
Yilki	Yilki
Tay	Tay
Kemeç	Kumeç
Kenek	Kunek
İyezde	Yezde
Karındaş	Karındaş
Aça	Ese
Aşlık	Aşlık
Tari	Tarı

Biz de, çağdaş Başkurt dilinde de kullanılan, sözlükten alınan giyim ve süslenme kelimelerinden 100'den fazla birim bulduk: *belezek (braslet)*, *bez (byaz)*, *sarık (çarıki)*, *itek (elbise, giyim)*, *itek (deriden yumuşak ayakkabı)*, *yaga (vorot, vorotnik (kapı))*, *munsak (busy, ozherelya (boncuk, kolye))*, *kaftan (kaftan)*, vb.

Yukarıda verilen, Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lügat-ül Türk" Sözlüğünden alınan materyaller temelinde, eski Başkurt sözlüğü hakkında zengin bilgilerin bulunabileceğini düşünüyoruz. Hatta ilk bakışta, bu önemsiz bu gerçeklere dayanarak, ünlü bilim adamının, Başkurt dili sözlüğünün gelecekteki gelişimi ile doğrudan ilişkili olduğunu güvenle belirtmek mümkündür.